

БЛИЗЬКИЙ СХІД — геополітичний регіон без чітко визначених кордонів із центром на сході середземноморського басейну. До Близького Сходу належать *Сирія, Ліван, Ізраїль, Палестина та Йорданія*. До регіону часто додають *Туреччину, Ірак, Єгипет і Кіпр*. У ширшому розумінні Близький Схід охоплює також *Іран, Кувейт, Саудівську Аравію, Бахрейн, Катар, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Оман та Ємен*. У зв'язку з належністю багатьох країн Близького Сходу до ісламу, в окремих випадках до регіону зараховують *Лівію, Туніс, Алжир, Марокко, Мавританію, Судан, Еритрею та Сомалі*.

Історична довідка

На Близькому Сході розвинулися найбільші цивілізації та культури — шумерська, давньоєгипетська, мусульманський Халіфат, Османська імперія. Тут виникло зрошуване землеробство, утворилися перші держави, винайдено алфавіт, зародилися світові релігії — юдаїзм, християнство, **іслам**. Регіон населяють різні народи, які розмовляють багатьма мовами і сповідують різноманітні віровчення. Найчисельніші групи населення — араби, перси й турки, а також курди та євреї. Малочисельні — бербері, нубійці, вірмени. Домінують мови: арабська, турецька, перська, курдська та іврит, вживають також англійську. Панівна релігія — іслам, який є визначальним для культури, політики, бізнесу регіону. Регіон має багато стародавніх міст, що виникли до нашої ери в оазисах на караванних шляхах. Місто Єрихон у Палестині археологи вважають найстарішим на землі (9 тис. р.). Від інших стародавніх міст — Вавилону, Трої, Пальміри, Баальбека, Сабрати — збереглися руїни. У країнах Близького Сходу поруч із пам'ятками середньовічної мусульманської архітектури — шедеври сучасного культового й цивільного зодчества. Багато міст регіону вважають священними, а Єрусалим таким є для юдеїв, християн і мусульман. Священні мусульманські міста Мекка та Медина щороку відвідує в середньому 4 млн прочан з усього світу. Найбільші сучасні міста Б. С. — Каїр, Багдад, Стамбул, Тегеран.

Природа

Близький Схід лежить у субтропічному і тропічному поясах. Це один із найспекотніших і найпосушливіших регіонів світу. Більшість території — гори, пустелі та напівпустелі, лісів майже немає. Землеробство можливе за штучного зрошення. Ґрунти бідні на гумус і зазнають ерозії та засолення. Атмосферні опади нечасті, бувають на плато та в гірських долинах. В умовах обмеження водних ресурсів зростають обсяги промислового опрісне-

ння морської води, особливо на Аравійському узбережжі Перської затоки. Основне багатство надр регіону — нафто-газовий басейн Перської затоки, в якому зосереджено 66 % світових запасів нафти (найбільше — у Саудівській Аравії) і 26 % природного газу. Туреччина має значні поклади хромітів, Йорданія та Ізраїль — великі родовища фосфоритів, із Мертвого моря добувають мінерал. солі.

Населення

Темпи зростання населення в регіоні одні з найвищих у світі, його густина не перевищує 100 осіб на 1 км², в Аравійській та Сирійській пустелях — менш як 1 особа на 1 км² (переважає оазисний тип розселення). Найбільша кількість жителів у Туреччині та Ірані — майже по 60 млн осіб. У Кувейті, ОАЕ та Омані — по 1,5–2 млн осіб, а в Бахреїні, Катарі та на Кіпрі — по 0,5–0,7 млн осіб. Близький Схід характеризується значними міграціями населення внаслідок соціальних, політичних та етнічних обставин. На Аравійському півострові, в Сирійській пустелі, Туреччині та Ірані налічують понад 3 млн кочівників. Населення Ізраїлю значною мірою формується за рахунок іммігрантів, зокрема й з України. Палестинські араби мають діаспору в арабському світі й поза його межами. У нафтовій промисловості та сфері обслуговування арабських країн працює більш як 5 млн експатріантів — переважно з Південно-Східної Азії (індуси, пакистанці, філіппінці, малайці, афганці, китайці та ін.). Майже 2 млн турків працюють у країнах Західної Європи, зокрема Німеччині. Рівень урбанізації у країнах Близького Сходу невисокий, а в Ємені — один із найнижчих у світі.

Економіка

За останню чверть століття країни Близького Сходу показали невисокі темпи економічного прогресу та добробуту. Більшість з них має середній та низький рівень економічного й культурного розвитку. Найвищих життєвих стандартів досягли ОАЕ та Ізраїль, найбільш бідні країни — Судан та Ємен. Найвищі темпи економічного зростання — у Єгипті. У світовому рейтингу держав (дані ООН 2001), за шкалою соціально-економічних показників, країни Близького Сходу посідають такі місця (в дужках — бал за 100-бальною системою): 22 — Ізраїль (89,3), 40 — Бахрейн (82,4), 43 — Кувейт (81,8), 45 — ОАЕ (80,9), 48 — Катар (80,1), 65 — Ліван (75,8), 68 — Саудівська Аравія (75,4), 71 — Оман (74,7), 82 — Туреччина (73,5), 88 — Йорданія, Іран (71,4), 97 — Сирія (70,0), 133 — Ємен (46,8). Для порівняння: 1 — Норвегія (93,9), 2–4 — Австралія, Канада та Швеція (93,6), 5 — Бельгія (93,5), 6 — США (93,4). Основне заняття населення країн

Близького Сходу — сільське господарство. Його продуктивність у більшості країн низька, оскільки зрошувальних земель мало, іригаційні системи примітивні. Для потреб землеробства використовують 5–7 % земельного фонду. Серед зернових культур основне місце належить пшениці, вирощують також ячмінь, кукурудзу, бавовник, фрукти, овочі. Важливою культурою Близького Сходу є фініки (80 % їх світового експорту проходить через іракський порт у Басрі). У тваринництві переважає розведення овець, кіз, верблюдів, останні разом із віслюками складають майже чверть світу поголів'я. Світове значення має нафтова промисловість країн Перської затоки. Найбільші — нафтопромислові та портові комплекси Янбу і Джубейль (Саудівська Аравія). Видобуток природного газу не набув належного розвитку, супутній газ спалюється у факелах через відсутність місцевих споживачів і труднощі транспортування газу до розвинених країн. Нафтова промисловість країн Близького Сходу — експортна галузь (місцевий ринок використовує бл. 10 % її видобутку). Експортують сиру нафту, 10 % — як нафтопродукти. На узбережжі Перської затоки — бл. 20 найбільших у світі нафтових портів-терміналів. У порти Червоного і Середземного морів нафту транспортують розгалуженою системою нафтопроводів. Частина з них постійно закрита внаслідок конфліктних ситуацій; найбільший із тих, що діють, — нафтопровід Абкайк-Янбу (дві гілки завдовжки по 1200 км). Триває будівництво нафтопроводу Газіантеп-Самсун.

Геополітика

Регіон має кілька зон політичної напруженості, пов'язаних із близькосхідним (ізраїльсько-палестинським) конфліктом, курдським питанням, проблемами безпеки басейну Перської затоки, а також низкою менших ускладнень, як-от сирійська військова присутність у Лівані, невирішеність демаркаційних питань між Сирією та Туреччиною, Єгиптом і Суданом, Саудівською Аравією та Єменом, ОАЕ та Іраном, порушення громадянських прав і свобод шіїтських меншин в Іраку та Бахреїні, християн у Єгипті.

На цих землях існують і зони міжрелігійних конфліктів. В Ірані від ісламського уряду та релігійних діячів постійних утисків зазнають багаїти; у Північному Іраку — конфлікт між мусульманами та язидітами; у Пів-

денному Іраку — між сунітами та шіїтами; в Ізраїлі — збройне протистояння мусульман та євреїв. Від 1995 в Палестині почастишали випадки наруги мусульман над християнами, внаслідок чого зросла хвиля християнської еміграції. В Лівані після закінчення громадянської війни, в основі якої лежав міжрелігійний конфлікт, і досі тривають спалахи ворожості між людьми різних вірувань. У Саудівській Аравії держава виявляє нетерпимість до будь-яких релігій, окрім ісламу. Нові проблеми виникли у зв'язку з війною США та Великої Британії проти режиму С. Хусейна та окупації Іраку силами так званої антиіракської коаліції.

Великі держави завжди боролися за вплив на Близькому Сході. Після розпаду СРСР контроль над країнами Близького Сходу зберігають США, Велика Британія та Франція. Близький Схід є одним з пріоритетних для України регіонів з огляду на географічну близькість та наявність енергоносіїв. Тому в більшості країн регіону відкрито посольства України; 2001 МЗС України також впровадило посаду спеціальні представника з питань Близького Сходу.

Рекомендована література

1. Україна і Близький та Середній Схід. К., 1968;
2. Страны Ближнего Востока: Справоч. К., 1990;
3. Україна – арабський світ: сфери взаємних інтересів: Мат. круглого столу. 31 травня 1994 р. К., 1994;
4. Ейкельман Д. Близький Схід та Центральна Азія. К., 2005;
5. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України / За ред. Б. Парахонського. К., 2008;
6. Седнева С. Реалії та перспективи врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту // Емінак. 2014. № 1-2;
7. Швед В. «Арабська весна» у контексті сучасного трансформаційного процесу на Близькому і Середньому Сході // Проблеми всесвітньої історії. 2016. Вип. 1;
8. Іващук І., Заставний А. Країни Близького Сходу в глобальній економіці: сучасні тенденції розвитку та питання безпеки // Економічний аналіз. 2021. Т. 31. Вип. 2.

В. С. Рибалкін

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Близький Схід / В. С. Рибалкін // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-35506>. – Останнє поновлення : 2023.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).